

В І Д Г У К

офіційного опонента на дисертацію Туренка Олега Станіславовича
«Пошуки смислів сумісності індивідуального й колективного:
соціально-філософський досвід Середньовіччя»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії

Дисертаційна робота Олега Станіславовича Туренка присвячена важливій і, безперечно, актуальній проблемі. Адже проблема пошуку соціокультурних механізмів гармонізації індивідуального і колективного є однією з найдавніших і наскрізних тем філософії. Соціально-філософське осмислення цього питання актуалізує проблему формування і гармонізації соціально-історичного досвіду та консолідацію людських спільнот у сучасному світі - світі соціальних ризиків та загроз. Відтак вкрай важливим є виявлення та теоретичне узагальнення глибинних світоглядних смислів і принципів співжиття у політичному і соціальному вимірі, співвідношення індивідуального й колективного, особистісного і спільнотного.

Сучасний стан західної цивілізації, форми індивідуального життя, життя спільнот та груп, на жаль, сприяють поглибленню вкрай небезпечних форм атомізації та індивідуалізації, заперечують етос служіння та орієнтацію на «спільне благо». Такий підхід руйнує традиційні й соціально-політичні форми солідарності у соціумі, не надає спільнотам та окремим особам можливості конструктивного розвитку. Ключовим підґрунтям означеної соціокультурної й антропологічної кризи є поширена у сучасних суспільствах секуляризація свідомості. Руйнація «традиційних життєсвітів» і «делегітимізація трансцендентного» порушила усталені основи гармонізації індивідуального і спільнотного. Довершує егоїстичне відокремлення індивіда від загального - й суспільство споживання з його непомірним виробництвом смислових симулякрів і високим рівнем абстрактних свобод, не сумісних з соціально-економічними можливостями сучасних соціумів. За цих реалій соціально-філософський аналіз проблеми гармонізації сумісності індивідуального й колективного та виявлення історичного досвіду минулих епох у зазначеній царині є вкрай необхідним.

Рецензована дисертаційна робота О. С. Туренка є чи не першою вдалою спробою соціально-філософської реконструкції ціннісних смислів сумісності індивідуального й колективного в добу західного Середньовіччя, яке створює передумови теоретичного осмислення та практичного розв'язання кризових явищ сьогодення. Саме західноєвропейське середньовіччя, поєднавши культурну спадщину античності, дохристиянську традицію європейських народів, іудео-християнські світоглядні принципи, сформувало на їх основі новітні концепти сумісності індивідуального та колективного, які заклали нову форму європейської цивілізації. Втім, мислителі модерну відмовились від більшості релігійних смислів сумісності загального і одиничного, зверхньо оминали теоретичні здобутки середньовічних богословів і тим порушували конструктивну спадковість історичного досвіду - ігнорували трансцендентну мотивацію знайдення смислів сумісності індивідуального та колективного.

Заявлена О. С. Туренком тема є досить складною, оскільки взаємовідношення загального й одиничного ще з часів античності має безліч концептуальних конотацій і доктринальних інтерпретацій. Проблема узгодження індивідуального і колективного залишається однією з найбільш дискусійних й у сучасному соціально-філософському дискурсі. Цілком слушним є твердження дисертанта про те, що розвиток сучасних процесів безвідповідального суб'єктивізму та волонтаризму лише загострив означену проблему і спонукав інтелектуалів до подальшої філософської рефлексії.

О. С. Туренко дотримується логічно обґрунтованої структури у побудові своєї роботи, що відповідає нормативним вимогам і дозволяє реалізувати поставлені мету та завдання. Вступ містить виклад актуальності дослідження, огляд джерельної бази й оцінку ступеня розробленості теми, вихідні методологічні підходи, принципи та методи аналізу, чіткі формулювання об'єкта і предмета, обґрунтування наукової новизни та теоретичного й практичного значення отриманих результатів.

Цілісному соціально-філософському осмисленню індивідуального та колективного у добу Середньовіччя сприяло органічне використання на основі субсидіарності різних теоретичних і методологічних підходів, зокрема феноменологічно-онтологічного та феноменологічно-соціологічного аналізу, герменевтичного, історичного й функціонального, інтерпретативного аналізу щодо базових середньовічних наративів, історичної реконструкції «соціології філософії» Р. Коллінза. Логіці здійснення та викладу базових положень дисертаційного дослідження сприяли загальнонаукові методи (аналіз і синтез, порівняння та узагальнення), а також принципи історизму, системності, об'єктивності та світоглядного плюралізму.

Для досягнення поставленої мети О. С. Туренко спирався на оригінальну й ґрунтовну методологічну та теоретичну базу. Зокрема, теоретичну базу дослідження становлять 398 найменувань першоджерел і матеріалів критичного характеру вітчизняних і зарубіжних вчених. Середньовічні тексти, екзегези стосовно осмислення духовного поступу людини, досягнення міри між індивідуальним та колективним, трансцендентним та іманентним, центральним та периферійним, публічним та приватним, профанним і сакральним надали можливість оцінити значення соціально-історичного досвіду для подолання наслідків сучасної дегуманізації та соціального відчуження.

Широкий філософський кругозір Олега Станіславовича, його здатність до теоретичних узагальнень, структурування та компаративного аналізу дозволив йому здійснити концептуалізацію смислів сумісності індивідуального і колективного у досвіді Середньовіччя, рефлексію щодо державно-політичних концептів середньовічних мислителів та соціально-політичного вдосконалення соціального порядку у межах християнських ідеалів, продемонстрував глибинне розуміння різних аспектів проблематики щодо знайдення смислів сумісності індивідуального і колективного у добу Середньовіччя.

Безумовним досягненням дисертанта є вдале осмислення текстів середньовічних мислителів щодо проблеми консолідації індивідуального і колективного. Він простежив еволюцію прагнення філософів напрацювати

універсальні доктринальні вчення, які б могли мотивувати і спрямувати окремих християн та релігійні спільноти до духовно-соціального удосконалення і гармонізації традиційного соціального порядку. О. С. Туренко наголошує на важливості синтезу між іманентно-секулярним і сакральним. Цей процес, на його переконання, має відбутися через удосконалення спільотно-колективного у всіх аспектах соціального та духовного життя. Наголошується на тому, що вища мета - спасіння душі і можливість споглядати сутність Бога, мотивували індивідів, спільноти та групи у традиційному суспільстві до приборкання приватних та егоїстичних інтересів, сприяли формуванню етоса служіння та активній позиції у суспільному житті.

Не вдаючись до детального аналізу змісту дисертаційного дослідження, зупинюся лише на тих ідеях, які є, на наш погляд, найбільш цікавими й продуктивними в евристичному плані. Так, у першому розділі «Історія розробки проблеми, принципи та методологічні засади дослідження» О. С. Туренком проаналізовано соціально-історичний контекст від античної доби до сьогодення, визначено теоретичну інтерпретацію визначеної проблеми. Визначається, в який спосіб античні мислителі обґрунтували необхідність визнання людською громадою універсальних цінностей. Осмислюючи первісність універсалій, їх здатність продукувати нові смисли сумісного життя та можливість спрямувати соціальні практики, дисертант висновує, що саме у Середньовіччі утверджується постулат, відповідно до якого ключовою мотивацією істинного віруючого є свідоме прагнення бути вільним дієвим суб'єктом Божої волі, рефлексуючою особою, яка вдосконалює свою душу. Одночасно з цим особа та спільнота мусять удосконалювати соціальну реальність - спонукати своїми раціональними діями до кращого соціального порядку. Відтак, соціальне та індивідуальне вдосконалення відбувається актами наближення ближнього і всієї спільноти до істинних параметрів земного життя християнина.

Ретельний аналіз О. С. Туренком соціальних елементів консолідації суспільства та формування солідарності на ціннісних засадах у Середньовіччі (інтерпретація автором життєвіту та соціальних інститутів того часу) сприяв осмисленню різних аспектів соціального буття. Докторант розкриває ключову спрямованість теологічних доктрин, у відповідності до яких, ідеали загального блага у соціальному житті мають бути пов'язані з синтезом іманентного і трансцендентного, сакрального і секулярного, центрального і периферійного. Спрямованість до загального блага є провіденціальною метою людства і повинно мотивувати індивідів до милосердної самопожертви і підкорення свого життя колективним вимогам. Визначається, в який спосіб античні мислителі обґрунтували необхідність визнання людською громадою універсальних цінностей. Осмислюючи первісність універсалій, дисертант слушно говорить про їх продуктивність утворювати нові смисли сумісного життя, можливість спрямувати соціальні практики.

О. С. Туренко достатньо професійно віднаходить смисли індивідуального і колективного в доктринах середньовічних мислителів, розкриває спонтанно-історичні механізми консолідації. Слушним є висновок автора, що місто, в уявленні традиційних спільнот, є сакрально-правовою

асоціацією християн, символічним образом Ноевого ковчега, який спрямовував людей до нового Єрусалиму, до Божого порядку. Останній символічний образ є стрижнем формування раціонально-нормативної цілісності та визначальним елементом спільного життя людей того часу. Доречною є думка докторанта, що практика «смыслеутворення» середньовічного міста відбувається завдяки колективній клятві представників громади, їх відданості спільним цінностям, нормам та правилам. Спільний етос сприяв наближенню *status gratiae* - земного стану духовної свободи та удосконалення.

У другому розділі «Ранньохристиянські концепти смислів сумісності індивідуального і колективного» розкрито первинні доктрини і протиріччя християнства, інтерпретуються Августинові екзегези щодо ключових елементів картини світу. Дисертант цілком слушно зазначає, що проблема пошуків смислів сумісності між горним і земним, індивідуальним і колективним, трансцендентним та іманентним були об'єктом осмислення ранньохристиянських інтелектуалів. Ця проблема трактувалася ними у межах протиріччя революційного і консервативного векторів розвитку християнського світогляду. Революційний вектор легалізував соціальну креативність, спрямованість вірян на утворення «нової соціальності». Це створювало підґрунтя для радикального індивідуалізму. Дисертант висноує, що церква, користуючись правом тлумачити віровчення згідно з обставинами, збалансовувала революційні та консервативні тенденції.

Третій розділ «Соціальні досвіди Середньовіччя - практика знайдених смислів сумісності» присвячений розгляду засобів і принципів життєдіяльності середньовічних спільнот, позитивному досвіду знайдення співвідношення індивідуального та колективного. Дисертант аргументує, що проблема співвідношення індивідуального і колективного осягалась середньовічними мислителями як одна з граней більш вагомій проблеми - гармонізації сакрального і земного, іманентним і трансцендентним, а теоретичний дуалізм між індивідуальним та колективним спасінням підштовхував до утвердження двох автономних просторів - релігійно- публічного та приватного. Вартим уваги і цікавим є твердження докторанта про те, що власне екзегези найвпливовіших богословів Середньовіччя (св. Аврелія Августина, Псевдо-Діонісія Ареопагіта, П'єра Абеляра, Бернарда з Клерво, Томи Аквінського, Дунса Скота та життєвий приклад Св. Франциска Ассізького) надавали духовне підґрунтя для солідарності колективно-індивідуальним зусиллям різних спільнот Середньовіччя.

У четвертому розділі «Постанови смислів сумісності індивідуального і колективного наприкінці Високого Середньовіччя» досліджується специфіка виявлення індивідуального і колективного прикладах доктрин Томи Аквінського і Іоанна Дунса Скота. Автором встановлено, що ідеї Томаса Аквінського виходять з розмежування суспільства на приватну та публічну сфери. Остання характеризується Аквінатом як пошук «загального блага». При цьому головною метою держави є бажання максимально наблизити суспільство, окрему людину до вдосконалення. Відтак, св. Тома визначає державу як позитивну соціальну інституцію, котра має в своєму

розпорядженні надійні важелі управління.

Автором доведено, що сумісність індивідуального та колективного базується на утвердженні суверенності індивіда. В концепції людини як особи, вперше обґрунтованій в християнській релігійно-філософській антропології, фундаментальну роль виконує настанова щодо визнання виняткової ролі індивідуального шляху до внутрішньої свободи людини як умови її звільнення від марноти соціального та досягнення моральної основи справедливого суспільного ладу. У цьому сенсі християнський індивідуалізм виступає не тільки засобом критики вузького споживацького егоїзму, а стає умовою розгортання перед людиною потреб її покликання, самоутвердження й відкриття самоавтентичності. Саме колективне, суспільне начало надає багатоманітні можливості індивіду розкрити свій моральний, духовний потенціал, спрямовує особу до вимірів суспільного блага (common good).

Спираючись на інтелектуальний досвід європейської філософії, О. С. Туренко запропонував теоретичне обґрунтування взаємозв'язку між розумінням людиною духовного буття та розбудовою соціального й культурного просторів життя, взаємовідносин між світською і духовною владою.

Не викликає заперечення і висновок О. С. Туренка, що соціокультурне буття людства складаються з критично інтеріоризованого досвіду поєднання індивідуального і колективного. Акумуляція досвіду минулих епох і формує соціокультурну перспективу майбутнього. Сміслові конструкції виступають і затверджуються як позитивне узагальнення ідеальних типів колективного буття і форм індивідуального саморозвитку. Цілком очевидно, що руйнація гармонії індивідуального і колективного може призвести до глибинної кризи підставових засад західного мислення, вкрай важливого для нас, українців у добу європейської трансформації. Тому слід зважати на історично існуючі традиційні засади солідарності, відтворювати аксіологічні основи, на підставі яких є цілком можливою гармонізація індивідуального і колективного на сучасному історичному етапі.

Можна було б зазначити й низку інших позитивних моментів дисертаційного дослідження О. С. Туренка. Оскільки тема дисертаційної роботи належить до об'єктивно амбівалентних тем, то з приводу окремих питань хочеться висловити деякі зауваження та побажання.

По-перше, повніше, на наш погляд, необхідно було обґрунтувати специфіку та відмінності гармонізації індивідуального і колективного у контексті православного Сходу. Ця традиція мала не тільки недоліки, а й свої переваги, втрачені в силу різних історичних, соціальних, культурних та інших причин. Тут відкриваються широкі можливості для світоглядних порівнянь різних культурних та соціальних традицій у контексті співвідношення базових понять дисертації.

По-друге, аналізуючи елементи Усесвіту (закон, страх, чесноти та ін.), слід було зробити порівняльний аналіз, генезу доктрин Св. Августина, Томи Аквінського й Дунса Скота. Це сприяло б виведенню рецензованого дослідження на новий, можливо, більш високий теоретичний рівень. Зазначений підхід міг би поєднати доктринальні висновки мислителів Середньовіччя з науковими напрацюваннями Відродження і модерна.

По-третє, поза належною увагою дисертанта залишилися проблема виявлення смислового і соціально-історичного зв'язку між августиніанським концептом *concordia* (суспільної злагоди) з поняттям еклесія (християнська спільність, церква) і на цій основі віднайдення ключових принципів і параметрів християнської солідарності у добу Середньовіччя.

По-четверте, доцільно було б детальніше окреслити співвідношення двох форм життя - *vita contemplativa* та *vita activa* у доктрині Аврелія Августина.

По-п'яте, доречно було б, на наш погляд, розглянути становлення синхронізації індивідуального і колективного в історії філософії загалом. У цьому контексті розвідка була б повнішою, якби дисертант детальніше проаналізував тексти Ж. Бодрійяра, Ю. Габермаса, В. Гьосле, М. Фуко. Вони, разом з іншими класиками сучасного інтелектуалізму, репрезентують нові смисли і бачення щодо співвідношення індивідуального і колективного.

По-шосте, дисертаційна робота характеризується надмірно великою кількістю підрозділів (19) і пунктів у підрозділах (18), що зумовило диспропорційність викладу матеріалу в деяких підрозділах.

Утім, висловлені зауваження мають рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження, значущість одержаних результатів і висновків, а мають на меті лише прояснити окремі моменти, котрі розширюють розуміння запропонованої автором філософської концептуалізації досліджень сумісності ціннісних смислів індивідуального і колективного, що засадничим чином впливає на формування базових принципів подальшого розвитку соціуму і потенційні варіативності його буття. Гадаємо, що вони спонукатимуть дисертанта до подальших досліджень із зазначеної проблематики.

В цілому дисертаційне дослідження О. С. Туренка виконана на належному теоретико-методологічному рівні. Мова викладу тексту наукова і зрозуміла, дисертант зумів складні проблеми викласти доступно і не на шкоду теоретичному рівню. Рецензована дисертація розкриває єдність ціннісних смислів: від щоденно-буденного до абсолютно-трансцендентного сенсу образів Середньовіччя. Вона визначає доктринальні концепти метафізичного, релігійно-морального і соціально-політичного консенсусу: узгодження інтересів індивідів і соціуму. У ній висвітлюються стандарти і принципи формування смислів сумісності індивідуального і колективного, які можуть слугувати подоланню антропологічної кризи сучасності.

Дисертаційна робота відзначається ретельно опрацьованим змістом, узгодженістю концепції та висновків, а її автор продемонстрував належну культуру логіко-дискурсивного мислення, здатність не лише продукувати та належним чином презентувати нові ідеї, а й розвивати науковий дискурс під час розгляду об'єктивно амбівалентних тем.

Результати дисертаційного дослідження, основні концептуальні ідеї та висновки, сформульовані в дисертації, належним чином відображені у наукових публікаціях автора, отримали належну апробацію на міжнародних, всеукраїнських теоретичних і науково-практичних конференціях. Автореферат та наукові публікації уповні відображають основний зміст дисертації. Основні положення та висновки дисертації знайшли відображення в 41

публікації, зокрема, в одноосібній монографії, 17 статтях у вітчизняних наукових фахових виданнях, 10 статтях у закордонних періодичних виданнях.

Таким чином, дисертаційна робота О. С. Туренка розкриває спектр вагомих теоретичних і світоглядних проблем, що, без сумніву, буде вагомим кроком щодо подальшої гармонізації суспільного життя. Наявні у дисертації теоретико-методологічні підходи та зроблені висновки є безперечним внеском у соціально-філософське осмислення смислів сумісності індивідуального і колективного. Не викликає жодного сумніву, що досліджена дисертантом проблема знайде плідне продовження у вітчизняній філософській, соціально-політологічній та культурологічній науці. Безперечно, творчий доробок О. С. Туренка буде реалізований в практичній діяльності, сприятиме дотриманню рекомендацій Європейського Союзу щодо розвитку демократії, принципів і засад громадянського суспільства.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що дослідження розширює можливості соціально-філософського осягнення проблеми сумісності індивідуального і колективного. Отримані в дисертації теоретичні положення та висновки можуть розглядатися як світоглядно- методологічні засади щодо подальших досліджень у сфері соціальної філософії, історії філософії, філософської антропології, політології, культурології, а також використані при читанні відповідних навчальних курсів для студентів філософських і соціально-гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що дисертація Туренка Олега Станіславовича «Пошуки смислів сумісності індивідуального й колективного: соціально-філософський досвід Середньовіччя» є самостійним, логічно завершеним, цілісним науковим дослідженням важливої теоретичної і практичної проблеми, відповідає вимогам відповідних пунктів 9, 10, 12 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. за № 567, а його автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

Підпис засвідчую
проректор з навчально-м та методично-
виховної роботи

М. А. Козловець

А. В. Шевчук